

Československo DĚJINY STÁTU

JINDŘICH DEJMEK A KOL.

NAKLADATELSTVÍ LIBRI
PRAHA 2018

4.2 Protektorát Čechy a Morava a jeho osudy

Háchiuv návrat do Prahy 15. března 1939 se pozdržel: první musel dorazit do hlavního města německý kancléř A. Hitler, který přijel hned ráno se svým doprovodem na Pražský hrad. Chtěl nejen oslavit další triumf své agresivní politiky, ale také rozhodnout, jaká bude další státoprávní podoba okupovaného území.⁶¹⁷ Za daných mezinárodně politických okolností, kdy politika appeasementu ještě udržovala v Evropě podivný mír, museli nacisté zvažovat, jakou formou připoutat české země k Říši. Konečný návrh nového uspořádání vypracovala v noci z 15. na 16. března skupina složená za tři říšských ministrů (Hanse H. Lammerse, Joachim Ribbentrop a Wilhelma Fricka) a dvou vysokých ministerských úředníků (státního tajemníka ministerstva vnitra Wilhelma Stuckarta a právního experta ministerstva zahraničí Friedricha Gause). 16. března 1939 byl pak výnos vůdce a říšského kancléře o protektorátu Čechy a Morava oficiálně zveřejněn.⁶¹⁸

Jednalo se o bezprecedentní agresivní státoprávní akt – ke koncipování výnosu nebyli přizváni zástupci země, již se vyhlášení protektorátu týkalo. Hitler zabránil tomu, aby jeho výnos mohl být považován za mezinárodní právní smlouvu, ale zdání jistých mezinárodně právních regulí se přece jen snažil vzbudit. Nelze ho však srovnávat s jinými smlouvami tohoto typu z období koloniální éry. Z mezinárodněprávního hlediska byl protektorát podle tohoto výnosu útvarem, který se liší od všech dosud známých protektorátů, protože v minulosti tyto útvary nebyly pokládány za součást státu „chráněcího“. Už formulace, že „protektorát Čechy a Morava patří od nynějška k území Velkoněmecké říše“, popírala v mezinárodněprávních vztazích uznávanou protektorátní závislost metropoli ke koloniím. A také ve vlastní právní konstrukci protektorátu se projevil

617 Pavel ZEMAN. 15. březen 1939 a obsazení Pražského hradu. *Paměť a dějiny*. 2014, č. 2, s. 58–69.

618 Viz Zdeněk BENEŠ – Václav KURAL (eds.). *Rozumní dějiny. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery, 2002, dok. č. 6. Viz též Sheila GRANT DUFF. *A German Protectorate, The Czechs under Nazi Rule*. London: Macmillan, 1942, s. 55–57.

specifické rysy, jež odporovaly klasickému nahlžení na instituci protektorátu. Protektorát – „chráněný subjekt“ – na rozdíl od podobných útvarů do té doby známých netvořil žádný státní celek, neměl ani okleštěnou suverenitu.

V Hitlerově výnosu o zřízení protektorátu se pravilo, že protektorát „má být autonomní a spravovat se sám“, avšak tato autonomie musela být vykonávána v „souladu s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše“. Výsostná práva měla být vykonávána vlastními orgány a vlastními úřady, s vlastními úředníky. Podle výnosu „hlava autonomní správy měla požívat ochrany a četných práv hlavy státu“. Zároveň ovšem potřebovala pro výkon svého úřadu „důvěry vůdce a říšského kancléře“. Tato ustanovení navíc dále omezoval následující článek výnosu, který stanovil úlohu říšského protektora. Jako zastávce říšských zájmů byl protektor jmenován přímo vůdcem. Sbírával vlastně roli jeho přímého zástupce s úkolem „pečovat, aby bylo dbáno politických směrnic vůdce“. Potvrzoval členy protektorátní vlády, avšak toto potvrzení mohlo být kdykoliv odvoláno, měl právo dát se informovat o všech opatřeních protektorátní vlády a udílet jí rady. Autonomii, kterou navenek reprezentovaly protektorátní vláda, hierarchický systém autonomní správy a státní prezident, výrazně omezovaly a problematizovaly i další články výnosu, podle nichž každé rozhodnutí protektorátních institucí mohlo být zrušeno s odvoláním na říšské zájmy anebo naopak se stejným odvoláním na tyto zájmy mohlo být vynuceno. Iluzorní hodnotu a omezený rozsah autonomie dokreslovalo ustanovení článku 11, v němž se uvádělo, že Říše může vydávat právní předpisy s platností pro protektorát, „pokud to vyžaduje společný zájem“. Současně mohla Říše převzít do své pravomoci jednotlivé oblasti správy a v nich případně zřídit, „pokud je dána společná potřeba“, vlastní říšské úřady.⁶¹⁹

V oblasti mezinárodních vztahů protektorát neměl právní způsobilost vystupovat jako subjekt, protože říše převzala řízení jeho mezinárodních záležitostí včetně ochrany jeho státních občanů v cizině. Na tom nic neměnila ani skutečnost, že byla zřízena funkce zástupce protektorátu s úředním označením „vyslance“ u říšské vlády, jímž se stal bývalý ministr zahra-

619 Pavel MARŠÁLEK. *Protektorát Čechy a Morava*. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945. Praha: Karolinum, 2002, s. 15–18.

ničí druhé republiky František Chvalkovský. Lze jej chápat spíše v rovině zemského reprezentanta u říšské vlády.⁶²⁰

Protože Říše převzala vojenskou ochranu protektorátu, neměl podle Hitlerova výnosu právo na vlastní ozbrojené síly. Likvidace bývalé československé armády také započala pod dohledem zplnomocněnce německé branné moci u říšského protektora zanedlouho po tom, co výnos vstoupil v platnost, a podobný osud čekal i polovojenské organizace. V souvislosti s likvidací armády ztratilo ovšem zaměstnání tisíce důstojníků a poddůstojníků z povolání a docházelo k jejich penzionování nebo přetřazení do civilní sféry.

Část vojáků našla uplatnění v nově budovaném tzv. vládním vojsku, které vzniklo nařízením protektorátní vlády v červenci 1939. Hitler vyslovil souhlas s jeho budováním jako „symbolické jednotky bez vojenského významu“ už 18. března 1939 při jednání s nastávajícím říšským protektorem Konstantinem von Neurathem. Předem byl ovšem stanoven maximální počet tohoto vojenského tělesa na 7 000 mužů ve dvanácti praporech s omezenou výzbrojí a podřízovalo se říšskému zplnomocněnci branné moci u říšského protektora. Vládnímu vojsku tak kromě symboliky zůstalo určení „udržovat pořádek a bezpečnost“ v protektorátu a jeho existence měla podporovat iluzi o autonomii. Vzhledem k zapojení některých jeho příslušníků do odboje považovali ovšem nacionalisté vládní vojsko za bezpečnostní hrozbu a v květnu 1944 odveleli na 5 000 mužů do Itálie. Obavy Němců se záhy potvrdily, když během dvou měsíců přešla desetiina celkového stavu vládního vojska k italským partyzánům či uprchla přes hranice do Švýcarska (a odtud do československé zahraniční armády).⁶²¹

Poslední dva články Hitlerova výnosu se dotýkaly právních aspektů správních otázek. Článek 12 stanovil, že dosavadní platné právo v Čechách a na Moravě zůstává dále v platnosti, ovšem jen potud, pokud neodporuje smyslu „převzetí ochrany Německou říší“. Poslední článek pak umožňoval

620 Jan NĚMČEK. *Summary a úsvit československé diplomacie*. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady. Praha: Academia, 2008, s. 46–56.

621 Miroslav KALOUSEK. *Vládní vojsko 1939–1945, vlastenci či zrádci?* Praha: Libri, 2002. Tež Bohumír KLÍPA. *Vyslání vládního vojska do Itálie. Historie a vojensství*, 1999, č. 3, s. 564–591; Bohumír KLÍPA. *Konec mise vládního vojska v Itálii. Historie a vojensství*, 1999, č. 4, s. 782–813.

říšskému ministru vnitra, aby v dohodě s příslušnými říšskými ministry doplnil tento výnos o další právní a správní předpisy. Na území protektorátu se tak současně uplatňovaly v právním vývoji tři linie: linie bývalého československého práva, linie říšského práva a linie vznikajícího protektorátního práva. Každá z nich představovala odlišnou kvalitu a působily jako neousoudivý celek.⁶²²

Specifické poměry zavládly v protektorátu v oblasti soudnictví, jež se kodifikovalo třemi zásadními nařízeními ze 14. dubna 1939: nařízením o německém soudnictví v protektorátu a nařízením „o výkonu trestního soudnictví“ a „o výkonu soudnictví v občanských věcech právních“. Podle těchto norem podléhali němečtí státní příslušníci v protektorátu německé soudní pravomoci a na ostatní obyvatele protektorátu se tato pravomoc vztahovala pouze v trestních a občanskoprávních věcech ve stanoveném rozsahu, pokud jejich činy ohrožovaly bezpečnost Říše a dotýkaly se zájmů jejích občanů. Stav právního systému v protektorátu charakterizovalo především přímé podřízení říšského soudnictví říšskému ministru spravedlnosti. Do jeho kompetence patřili nejen všech němečtí státní příslušníci (všichni Němci žijící na území protektorátu se stali říšskými státními příslušníky), ale také všichni ti čeští obyvatelé protektorátu, kteří se provinili činy, na něž se vztahovalo německé trestní právo, protože „ohrožovali bezpečnost Říše“. V případech, kdy vznesl žalobu německý státní příslušník, se postupovalo vždy podle německého trestního práva a kompetentní byla německá justice. Na území protektorátu vykonával svou pravomoc přímo říšský soud a Lidový soudní dvůr; v jejich trestní kompetenci byly trestné činy velezrady, zemězrady, činy proti státu, německé branné moci nebo proti nositelům německého úřadu a funkcionářům NSDAP. Německé soudnictví si tak zajistilo bezvýhradnou pravomoc v oblasti trestního práva a pouze běžnou, nepodstatnou agendu ponechávalo autonomním protektorátním soudům.

V dalším období byla působnost německých soudů vůči českému obyvatelstvu ještě rozšiřována. Jakákoli činnost směřující k „velezradě, zemězradě a projevům nepřátelství vůči Říši“ se stávala předmětem soudního

622 Jan KUKLÍK. *Czech law in historical contexts*. Praha: Karolinum, 2015; Pavel MARŠÁLEK. *Pod ochranou hákového kříže. Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945*. Praha: Auditorium, 2012, s. 19–22.

ho projednávání před nacistickými soudy. Justiční orgány v protektorátu se také řídily říšskými předpisy a nejvyšším správním orgánem pro německé soudnictví zůstávalo říšské ministerstvo spravedlnosti. Do sféry německého okupačního soudnictví zasahoval pak i Úřad říšského protektora, protektor měl navíc možnost korigovat rozhodnutí soudů udělením milosti, a proto se na něho nejednou v této záležitosti obraceli představitelé protektorátní správy, zejména prezident Hácha.

Na základě 13. článku výnosu A. Hitlera byla zřízena při říšském ministerstvu vnitra Ústředna pro Čechy a Moravu v čele se státním tajemníkem W. Stuckartem, aby propojovala nejvyšší říšské úřady s Úřadem říšského protektora. S ústřednou musely všechny nejvyšší říšské úřady projednat a dohodnout vydávání všech nařízení a opatření, jež se vztahovala k protektorátu. Na druhé straně byl říšský protektor povinen zaslat do ústředny všechny závazné výnosy, a to ještě před jejich zveřejněním, aby mohlo být posouzeno, zda vyhovují zásadě jednotné německé správy.

Dne 22. března 1939 bylo vydáno nařízení, které doplňovalo předchozí vůdčivý výnos a přesněji vymezovalo kompetence protektora a říšských úřadů. Protektor měl dva hlavní úkoly: hájit zájmy říše vůči protektorátu a fungovat jako hlava nacistické okupační správy. Tím se kodifikoval stav předpokládající dvoukolejnost veřejné správy v protektorátu – existenci protektorátní autonomní správy a správy říšské, respektive nacistické okupační správy. Zavedení dvoukolejného správního systému a celý statut protektorátu byly výsledkem kompromisu mezi dlouhodobými cíli a ideologií německé politiky (která na základě středověké tradice nazírala na Čechy a Moravu jako na integrální součást římsko-německé říše) a taktickými ohledy na momentální potřeby Hitlerovy diplomacie. Ta se tehdy ještě pokoušela před mezinárodní veřejností manévrovat, aby alespoň zčásti otupila negativní ohlas na okupační akt.

Rozbití jednotné správní struktury a rozdělení na německou a autonomní protektorátní správu utvrzovalo 2. článek výnosu A. Hitlera o dvojnásobném občanství. Němci žijící na území protektorátu automaticky získali říšské občanství a současně měli k dispozici veškeré výhody plynoucí z občanství protektorátního. Byli podřízeni příslušné německé správě a tedy vyňati z kompetence správy protektorátní; tím došlo nejen ke znatelnému narušení proklamované autonomie, ale z necelého čtvrti miliónů příslušníků německé menšiny se stávala privilegovaná a nad-

řazená vrstva. Současně se německá okupační správa od počátku výrazně orientovala na tzv. německé jazykové ostrovy. Celé oblasti na Jihlavsku a na Vyškovsku převzala do své péče, zlikvidovala tu předchozí českou správu a vybudovala novou německou.

Nacistická okupační politika hledala konkrétní formy a metody se zřetelem na efektivní využití potenciálu samotných českých zemí, jejich vyspělého průmyslu a bohaté zásoby kvalifikované pracovní síly. Proto se uplatňovala snaha najít takové metody vládnutí a ovládnutí, které by nenarušily chod porobené země. Nezanedbatelnou roli hrála i snaha dezorientovat a pacifikovat široké vrstvy českého národa, ba dokonce je zčásti zkorumpovat a zneužít ke spolupráci. Zdá se, že po vytvoření protektorátu se v určitém slova smyslu experimentovalo, nacistická okupační moc předjímal a prakticky zkoušela postupy, které byly později zavedeny při okupaci zemí na západě Evropy.⁶²³ Proto Hitler použil poprvé v protektorátu takový model okupační politiky, který byl založen na kombinaci favorizování tradic, konzervativně pravicové garnitury (Hácha, protektorátní vláda a protektorátní správa), jež měla na základě slibu protektorátní autonomie šířit ideu „protektorátního vlastenectví“, s vytvářením předpokladů pro převzetí moci německými úřady. Tím byl také vyjádřen hlavní smysl přechodného období vojenské správy, která trvala až do 15. dubna 1939.

Zdánlivou protektorátní autonomii měl navenek reprezentovat státní prezident, jímž zůstal Emil Hácha, a dále protektorátní vláda Rudolfa Berana, která přes demisi ze 14. března zůstávala ve funkci a byla nahrazena až 27. dubna novou vládou v čele s premiérem generálem Aloisem Eliášem.⁶²⁴ Obě komory Národního shromáždění pak byly 21. března 1939 rozhodnutím prezidenta Hácha rozpuštěny.

623 Komparaci takových okupačních přístupů usnadňuje zásadní monografie polského historika: Czesław MADAJCZYK, *Faszystizm i okupacje 1938-1945*. Wskonywanie okupacji przez państwa Osi. T. I. Poznań, 1983. Péči německých historiků vyšla i osmivazková sbírka základních dokumentů okupační správy z jednotlivých evropských zemí, viz Ludwig NESTLER – Wolfgang SCHUMANN (Hrsg.), *Europa unter Hakenkreuz*. 8 Bände. Berlin/Ostf., 1988 ad. O protektorátu viz sv. I. *Die faschistische Okkupationspolitik in Österreich und Tschechoslowakei* (1938-1945). Berlin-Ost, 1988.

624 Tomáš PASÁK, *Pod ochranou Říše*. Praha: Práh, 1998, s. 84 an.

Nová protektorátní reprezentace se na samém prahu okupace střetla s českými krajně pravicovými fašistickými živly z Vládky a Akce národní obrody, které doufaly v převzetí moci prostřednictvím vyhlášeného Českého národního výboru. Pro nacistický okupační režim však bylo výhodnější opřít se o Háchu, Berana a jeho politickou reprezentaci, kteří zahájili přestavbu českého politického života. Ta spočívala primárně v další centralizaci, započaté již za druhé republiky a pokračující v době politického hnutí pod názvem Národní souručenství (NS), jež mělo suplovat skomirající politický systém. 21. března 1939 byl vyhlášen vznik Výboru NS, do jehož čela byl

Generál Alois Eliáš,
předseda
protektorátní vlády
v l. 1939–1941

postaven agrárník Adolf Hrubý.⁶²⁵ Pod hlavičkou NS došlo k náboru, jehož výsledkem byl ohromující: přihlásilo se 98,4 % dospělých mužů (ženám stejně jako Židům bylo členství uzavřeno). Ačkoliv mělo být nástrojem spolupráce s Němci, bylo spíše výrazem spontánního projevu masového patriotismu a pod jeho hlavičkou se projevil i formy rodilcho se odboje.

Nacistická vojenská správa začala fungovat od počátku okupace pod le předem připraveného scénáře, vyzkoušeného v praxi při nedávné anexi

625 Andrea PONECOVÁ, Adolf Hrubý a Národní souručenství, *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 2010, 8, s. 167–172.

českomoravského pohraničí. Hitlerův rozkaz světil veškerou výkonou moc na okupovaném území gen. W. von Brauchitschovi, jenž ji přenesl na své podřízené: na gen. Johannese Blaskowitze, velitele armádního uskupení v Čechách, a na gen. Wilhelma Lista, velitele armádního uskupení na Moravě.⁶²⁶ Oba velitelé se v obvodu svých vojsk stali nevyššími představiteli vojenské správy, kterou vykonávali za pomoci civilních úředníků. Ti představovali civilní složku vojenské okupační správy, která se dělila do tří stupňů: Na úrovni obou vojenských velitelů stanní šéfové civilní správy – v Praze Konrad Henlein a v Brně Josef Bürckel; střední úroveň tvořili správní šéfové při velitelství armádních sborů a nejnižším článkem se staly úřady vrchních zemských radů čili „oberlandráty“, které nebyly organizačně spojeny s žádným německým velitelstvím a byly podřízeny správním šéfům. Oberlandráty dostaly za úkol dohlížet na činnost české autonomní správy; především na okresní úřady, městskou a obecní správu a nekompromisně prosazovat zájmy Říše. Nesměly přebírat vlastní úkoly protektorátních správních orgánů, ale všestranně kontrolovaly jejich činnost, a to s právem zrušit nařízení nejnižších orgánů autonomní protektorátní správy a nahradit je vlastními. V období vojenské správy začalo působit v Čechách 23 a na Moravě 12 úřadů oberlandrátu, po 22. dubnu 1939 došlo k redukci jejich počtu: v Čechách na 12 a na Moravě 8.⁶²⁷ Oberlandráty také postupně likvidovaly okresní, městská a obecní zastupitelstva a již od počátku znatelně omezovaly jejich činnost.

Říšský protektor Konstantin von Neurath, bývalý první „Hitlerův“ ministr zahraničí, přijel do Prahy sice již 3. dubna 1939, oficiálně ale převzal výkonou moc až 15. dubna.⁶²⁸ Přestože reprezentoval na základě

626 Jitka MASTINÝ, *The Czech Under Nazi Rule: The Failure of National Resistance, 1939–1942*, New York – London: Columbia University Press, 1971; český překlad *Protektorát a osud českého odboje*, Praha: Eurolex, 2003, s. 58 an.

627 K tomu srov. příslušné pasáže v Zdenka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.

628 K tomu John L. HEINEMAN, *Hitler's First Foreign Minister: Constantin Freiherr Von Neurath*, Diplomats and Statesman, Berkeley: University of California Press, 1980; Miroslav KARNÝ – Jaroslava MILOTOVÁ (eds.), *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v Protektorátu Čechy a Morava. Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha*, Sborník k problematice dějin imperialismu, Praha: CSAV, 1987.

uplatnění vůdcovského principu přímého zástupce vůdce a říšského kancléře v protektorátu, ukázalo se zároveň nezbytné, aby v okruhu jeho nejbližších spolupracovníků byli lidé se znalostí specifík české problematiky. Proto byl do funkce státního tajemníka – a zamedlouho i vyššího vedoucího SS a policie – jmenován Karl Hermann Frank. V jeho případě se předpokládalo, že bude obhajovat a prosazovat základní ideje říšskoněmeckého nacismu, zejména germanizaci „českého prostoru“, a zároveň že jako reprezentant sudetoněmecké skupiny zapojí její zájmy do celkové politiky Velkoněmecké říše vůči protektorátu. Frank s významnými pravomocemi vystupoval i jako přímý exponent říšského vedoucího SS Heinricha Himmlera. Postupně si vybudoval výsadní postavení, které se opíralo o jeho spojení s SS i o jeho pozici na špičce nacistické okupační správy v protektorátu. Od počátku se aktivně podílel na koncipování a provádění okupační politiky v protektorátu, a to v co nejradikálnější variantě, kterou charakterizovala především hospodářská exploatace a zintenzivňující se proces „germanizace prostoru a lidí“.⁶²⁹ V nunciacích forem a metod realizace politiky nacistů v protektorátu se Neurath a Frank lišili, von Neurath byl spíše reprezentantem staré imperiální politiky a diplomatické školy. Základní cíle ale sledovali společně.

Významný podíl na likvidaci „zbytku Česka“ měly také bezpečnostní síly Hitlerova Německa, zvláště bezpečnostní policie (Sicherheitspolizei – SiPo), včetně gestapa. Štáb operační skupiny I se usídlil v pražském hotelu Palace, kde zůstal až do května 1939. Jemu podřízené operační oddíly I–IV záhy dorazily do Českých Budějovic, Plzně, Kolína a Pardubic. Stahleckerova operační skupina II se přechodně nastěhovala do objektu brněnského policejního ředitelství. Její operační oddíly V–VIII se rozmístily do Ostravy, Brna, Zlína a Olomouce.⁶³⁰

Dne 1. září 1939 bylo vydáno nařízení říšských orgánů o vybudování správy a německé bezpečnostní policie v protektorátu. Výslovně postavilo

629 Stov. René KÜPPER. *Karl Hermann Frank (1898–1946): politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten*. München: Oldenbourg Verlag, 2010; český překlad *Karl Hermann Frank (1898–1946)*. Politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty. Praha: Argo, 2012, zvl. s. 91 an.

630 Petr KAŇÁK – Dalibor KRČMÁŘ – Jan VAJSKEBR. *S jasným cílem a plnou silou. Nasazení německých policejních složek při rozbití Československa 1938–1939*. Památník Terezín, 2014.

celou autonomní správu pod dozor říšského protektora, oficiálně potvrdilo instituci oberlandrátů a důsledně zavedlo předběžné schvalování všech správních ustanovení autonomní protektorátní správy říšskými a okupačními úřady a orgány. Tím bylo docleno plně kontroly nad činností protektorátních úřadů a v okamžiku, kdy vypukla druhá světová válka, byly říšská moc v protektorátu, okupační správa i nacistický bezpečnostní a perzekuční aparát konsolidovány. Nařízení dotvářelo organizační strukturu nacistického bezpečnostního a potlačovacího aparátu, který patřil k účinným nástrojem okupační politiky v protektorátu.

Základní a nejpocetnější složku SiPo tvořilo *gestapo*. V Čechách byla zřízena řídicí služebna v Praze, na Moravě v Brně. Převzaly agendu dosavadních dvou operačních skupin, které přišly do protektorátu hned s okupačními vojsky. Řídicím služebnám podléhaly venkovní služebny, hraniční policejní komisariáty a stanice. V létě roku 1939 fungovaly služebny gestapa již v 17 městech Čech a Moravy, většinou totožných se sídly oberlandrátů. V průběhu následujících let došlo v rozmístění služeben gestapa k určitým změnám. V personálním složení však stále platila zásada, že rozhodující pozice zaujímalí policejní úředníci, kteří přišli z Říše. Hlavním úkolem gestapa bylo „zjišťovat a potírat všechny činy nepřátelské Říši, a to jak uvnitř, tak i zvnějšku“. Tomuto základnímu úkolu pak odpovídala i vnitřní organizace služeben. Pracovní náplň jednotlivých oddělení a referátů zahrnovala sledování a perzekuci všech forem protinacistického, resp. protiněmeckého odporu a v prvé řadě organizovaného ilegálního odbojového hnutí, ale gestapo se soustředovalo i na kontrolu zaměstnanců ve zbrojním průmyslu. Vystupovalo především jako exekutivní složka a potíralo vše, co mohlo škodit zájmům Říše v oblasti „pracovního nasazení“, snažilo se zamezit útekům přes hranice, poslechu zahraničního rozhlasu atp. V boji s domácími rezistencí vstupovalo s určitým časovým náskokem a zkušenostmi, které nabylo v předchozím zápase s antifašistickými silami v Německu a Rakousku.⁶³¹

Neméně důležitou složkou nacistického policejního a potlačovacího aparátu byla SD (Sicherheitsdienst) – bezpečnostní služba říšského vedoucího SS. Také SD rozprostřela síť svých služeben prakticky po celém území

631 Oldřich SLÁDEK. *Zločinná role gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Praha: Naše vojsko, 1986.

protektorátu, ale její poslání bylo odlišné. Původně vznikla jako součást aparátu NSDAP a zůstala jeho součástí až do roku 1945, i když postupem času docházelo k jejímu určitému „postátění“. Pracovníci SD neměli exekutivní pravomoc. Zajímali se o „elementy nepřátelské Říše“ v jednotlivých vrstvách české společnosti a svými pravidelnými zprávami o náladách obyvatelstva a jeho reakcích na hlavní události ve vývoji války a protektorát ní každodennost ovlivňovali rozhodování o postupu nacistické okupační politiky, protože jejich zprávy byly určeny především do rukou vedení berlinských úřadů a vedoucích nacistické okupační správy. SD ovšem neomezovala svou činnost jen na tuto oblast, ale napomáhala gestapu v jeho exekutivních úkolech, především tím, že mu předávala některé získané informace. Na rozdíl od gestapa existovala v protektorátu jenom jedna řídicí služebna SD se sídlem v Praze, venkovní služby byly opět rozmístěny především v těch městech, kde sídlily oberlandráty.⁶³²

Součástí bezpečnostní policie byla i *Kripo* (kriminalní policie) a nacistický podlačovací aparát zahrnoval také uniformovanou policii, která podléhala velitelii pořádkové policie v protektorátu. Ten měl dozor i nad civilní protiletectkou ochranou (CPO) a technickou nouzovou pomocí (TN – Technische Nothilfe). Jednotky pořádkové policie vytrážeři příslušníci jednak tzv. ochranné policie (Schupo – Schutzpolizei) a jednak četnictva (Gendarmerie). Do českých zemí přišli těsně po 15. březnu 1939 a v létě roku 1939 se zformovali do dvou policejních pluků. Rozmístění těchto policejních jednotek odpovídalo měnícím se potřebám nacistické okupační správy.

Integrační součástí okupační správy se stal v neposlední řadě také strážnický aparát politicky a ideologicky dominující NSDAP. Tato nositelka nacionálně socialistické totality vycházela ze ztotožnění s německou státní myšlenkou a z „nerozlučného spojení se státem“, jak stanovoval první paragraf říšského zákona o zajištění jednoty strany a státu z 1. prosince 1933. V praxi to znamenalo, že NSDAP měla předurčené právo konzultovat a korigovat navrhovaná opatření ve všech zásadních otázkách sprá-

632 K roli Sicherheitsdienstu v protektorátu viz např. Jitka GRUNTOVÁ – František VASER. *Málo známé zločiny. SD ve východních Čechách*. Praha: Naše vojsko, 2008, s. 72–84. V obecnější rovině viz např. George BROWDER. *Foundations of the Nazi Police State: The Formation of Sipu and SD*. University Press of Kentucky, 1991.

vy protektorátu. Současně ovšem platilo, že jednotnost okupační politiky měla být zabezpečena také odlišným uspořádáním vztahu státního aparátu a NSDAP, než jaké bylo obvyklé na říšském území. Rudolf Hess, Hitlerův zástupce v čele aparátu NSDAP, zakázal už 16. března 1939 zvláštním nařízením všem služebnám NSDAP vměšovat se do vnitřních záležitostí protektorátu. O týden později, 23. března, Hitler rozhodl neřizovat v protektorátu jednu ze žup NSDAP, ale naopak organizaci NSDAP na protektorátním území začlenit do čtyř sousedních žup NSDAP: Gau Sudetenland, Gau Bayerische Ostmark, Gau Oberdonau a Gau Niederdonau. Počet deseti krajů NSDAP na území protektorátu nebyl rozdělen rovnoměrně, šest z nich připadlo k Říšské župě Sudety. Pro všechny služby NSDAP platil zákaz přímého styku s říšským protektorem, ale také s protektorátním státním prezidentem, ministerstvy a podřízenými autonomními úřady. NSDAP se také výslovně zakazovaly „veškeré sbíratelské akce“ s českými fašistickými svazy.⁶³³

Odpovědnost za šíření nacionálně socialistické ideologie a plnění úkolů germanizační politiky se nímčéné NSDAP nezdávala. Svůj vliv uplatňovala zejména prostřednictvím protektorátních Němců, kteří sehrávali roli aktivních či alespoň pasivních germanizačních činitelů. Trvala na důsledném zachovávání zákona na ochranu německé krve a citi a dalších obdobných opatření. Intenzivně také podporovala budování dalších říšských institucí včetně Německé pracovní fronty a Nouzové pomoci (Deutsche Arbeitsfront a Nothilfe). Právě z hlediska prosazování germanizační politiky začala působit jako vlivný element, zejména v souvislosti se zřízením úřadu pověřence říšského komisaře pro upevnění německví, jehož význam vzrostl od podzimu 1941. Podobná role jí byla předurčena v činnosti protektorátní pobočky Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS.

Krátce po okupaci českých zemí byly aktivizovány všechny projekty na přípravu „konečného řešení“ (Endlösung) české otázky. Jejich finálním cílem, o kterém Hitler hovořil ještě před svým nástupem k moci, byla úplná germanizace českého prostoru i obyvatelstva. Nacisté vycházeli z premisy, že Čechy a Morava jsou starým německým prostorem, ve kterém Češi „nemají co pohledávat“. V tomto duchu vznikl již 12. červencem 1939

633 Jan GEBHART – Jan KUKLIK. *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. XVa, s. 190–192.

datovaný návrh „Český problém“, vypracovaný zplnomocněncem německé branné moci v říšského protektora generálem Erichem Friedericim na „zrušení“ českého společenství odstraněním jeho vedoucí vrstvy v tomto prostoru. Počítal s vystěhováním představitelů českého kapitálu, inteligence a židů, dále s nasazením českých dělníků do německého hospodářství a s jejich postupným odnárodňováním v Říši. Součástí byla i kolonizace českého území německými osadníky.⁶³⁴ Na tento plán navazoval další, pro osud českého obyvatelstva potenciálně ještě osudnější plán, jenž vznikl v létě 1940 ve štábu vůdce sudetských Němců Konrada Henleina. Podle něj měla být rozbita územní jednota protektorátu a jeho jednotlivé části měly být začleněny do sousedících německých žup.⁶³⁵ Říšský protektor Konstantin von Neurath a státní tajemník Karl Hermann Frank naproti tomu vypracovali dlouhodobější program germanizace, který předpokládal delší časovou perspektivu a zachování protektorátu. Směrodatné však bylo nakonec rozhodnutí A. Hitlera z počátku října 1940, kterým byl stanoven jasný cíl: „Poněmčení českomoravského prostoru germanizací Čechů, tj. jejich asimilací. Z asimilace je třeba vyjmout ty Čechy, o kterých jsou rasové pochybnosti anebo kteří mají k Říši nepřátelský postoj. Tuto kategorii je třeba vyhubit.“⁶³⁶

Nástup zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha v protektorátu 27. září 1941 byl počátkem nové etapy nacistické okupace. Heydrich se ukázal být – vedle K. H. Franka – nejbezohlednějším realizátorem nacistické germanizační politiky v českých zemích.⁶³⁷

634 Viz detailněji Detlef BRANDES, *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha: Prostor, 2015, s. 26–27.

635 Viz tzv. „Reichenberger Plan“, Miroslav KÁRNÝ – Jaroslava MILOTOVÁ – Dagmar MORAVCOVÁ, *Anatomie okupací politiky hitlerovského Německa v Protektorátu Čechy a Morava*. Sborník k problematice dějin imperialismu. Praha: ČSAV, 1987, dok. č. 95, s. 247–251.

636 Tamtéž, s. 264. Viz též Chad BRYANT, *Either German or Czech: Fixing Nationality in Bohemia and Moravia, 1939–1946*. *Slavic Review*, 2002, 61, No. 4, Episode Two: Marking „Germanizable“ Czechs, s. 692.

637 K Heydrichově osobě viz Chad BRYANT, *Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism*. Harvard University Press, 2007, s. 141–142, český překlad Praha v černém. *Nacistická vláda a české vlastenectví*. Praha: Argo, 2013; podrobněji Callum McDONALD, *The Assassination of Reinhard Heydrich: The True Story Behind Operation Anthropoid*. London, 2007, 2. vydání.

Na jeho příkaz vypracoval Hlavní rasový a osídlovací úřad v Berlíně studii, podle níž bylo možno 45 % českého národa germanizovat, 40 % bylo označeno za nevyrovnané míšence a 15 % za osoby rasově cizí. Heydrich po svém nástupu ve svém projevu z 2. října 1941 jednoznačně formuloval další úkoly německé politiky v protektorátu: „Tento prostor se jednou musí stát německým a Čech tady nemá už konečnou podobu pohledávat.“ Realizace německé politiky měla probíhat formou poněmčení části českého obyvatelstva, část pak měla být přemístěna do východních oblastí či přímo do Říše a část, která by se nechtěla podrobit germanizaci, měla být postavena ke zdi – tedy vyhlazena.⁶³⁸ Nacistické plány na germanizaci českého prostoru zůstávaly konstantou po celou dobu války, i když v druhé polovině války byly přizpůsobeny nutnosti využití všech rezerv protektorátu pro německé válečné úsilí. Státní ministr K. H. Frank ještě v březnu 1944 zopakoval zásady svého memoranda z roku 1940, tedy změnu národnosti Čechů rasově vhodných, dále vystěhování rasově nepřijatelných Čechů a znovuosídlení uvolněného prostoru „německou krví“. Ve svém projevu v Karlově Studánce 30. 3. t. r. mj. prohlásil: „Čech musí být veden a musí se mu vládnout, a to pevnou rukou, ale spravedlivě. Nesmí být propuštěn z odpovědnosti, nýbrž musí jí být plně zatížen. Když zklameme, musí se tvrdě zakročit.“⁶³⁹

Jednou z konkrétních forem realizace nacistické germanizační politiky se stalo vysídlování celých oblastí v protektorátu. Již 6. března 1940 bylo na poradě německých zemských radů stanoveno vytvořit tzv. německý zemský most od severu k Praze, tzn. poněmčit území mezi Prahou a Litoměřicemi, a dále vytvořit německou přehradu vedoucí přes Prahu, Brno, Olomouc až k Ostravě, přičemž se počítalo i s německou oblastí na Jihlavsku. Na jižní Moravě chtěli nacisté osídlit oblast jižně od Brna a tak je propojit s rakouskými župami. Český národ měl být tak postupně rozdělen do malých izolovaných celků a v budoucnosti asimilován německým živellem. V praxi byla tato politika zahájena nejprve rozšiřováním stávajících vojenských cvičišť v oblasti Milovic a Brd, poté se v letech 1942–1944 rozeběhla největší

638 Chad BRYANT, *Either German or Czech: Fixing Nationality in Bohemia and Moravia, 1939–1946*, s. 691–692.

639 *Chťeři nás vyhubit*. Eds. Václav Král a Karel Fremund. Praha: Naše vojsko, 1961, dok. č. 31, s. 170–180; B. ČELOVSKÝ, *So oder so...*, s. 421–426.

vysídlovací akce v českých zemích. Při ní bylo v několika etapách vysídleno na 65 obcí s více než 30 000 obyvateli z oblasti Benešovska, Neveklovska a Sedlčanska, aby Němci z tohoto ryze českého území vytvořili cvičiště zbraní SS (SS-Truppenübungsplatz Böhmen), na němž platily jen říšskoněmecké zákony. Obdobnou akci provedli v letech 1941–1945 také na Moravě, kde v oblasti Vyškovska, Boskovicka a Prostějovska vysídlovali 33 obcí, které muselo opustit přes 18 000 obyvatel.⁶⁴⁰

Protektorátu se pochopitelně nevyhnula ani nacistická rasová perzekuce, dotýkající se zejména židovské populace.⁶⁴¹ Od počátku okupace byli Židé systematicky vytláčováni z veřejného života a izolováni, nejprve ve svých domovech a později, po zřízení židovského ghetta v listopadu 1941, v Terezíně.⁶⁴² Na počátku okupace žilo v protektorátu asi 120 000 osob židovského vyznání. Z nich se asi 26 000 podařilo zachránit často jen holé životy a – více či méně legálně – opustit protektorát. Zbytek se stal terčem nacistických perzekucí a opatření, když Židé postupně ztratili materiální základy své existence a desítkami zákonů a nařízení byli vytláčováni z české společnosti. Např. „neářijší“ lékaři i advokáti byli hned po 15. březnu 1939 zbaveni možnosti vykonávat svou praxi, stejné perzekuci postupně podléhaly i další vrstvy židovského obyvatelstva. Následovala arizace, znamenající konfiskaci židovského majetku a jeho ovládnutí okupanty, kde se odhaduje, že z celkového židovského majetku nacisté uloupili část ve výši 6–10 miliard Kč.⁶⁴³

640 Tomáš ZOUZAL, *Zabráno pro SS. Zřízení výchovického prostoru Böhmen v letech 2. světové války*, Praha: Naše vojsko, 2016, s. 20–68.

641 K osudům židovských obyvatel protektorátu srov. detailněji Livia ROTHKIRCHEN, *The Jews of Bohemia and Moravia: Facing the Holocaust*, University of Nebraska Press – Yad Vashem Jerusalem, 2006, s. 98–187; Jan LANIČEK, *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–48: Beyond Idealisation and Condemnation*, Palgrave Macmillan, 2013, s. 76 an. Z domácích autorů viz zvl. Miroslav KÁRNÝ, „Konečné řešení“. *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*, Praha: Academia, 1991.

642 Pavel SUK, Introduction of Anti-Jewish Laws in the Protectorate of Bohemia and Moravia. In: M. FIAMOŤOVÁ (ed.), *Anti-Semitic legislation in Slovakia and in Europe*, Collection of papers from the international scientific conference, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 92–109.

643 Viz Jaroslava MILOTOVÁ – Eduard KUBŮ – Drahomír JANČÍK – Jan KUKLIK – Jiří SOUŠA, *The Jewish Gold and Other Precious Metals, Precious Sho-*

Ke „konečnému řešení“, jak nazvali Němci systematické vyvražďování židovského obyvatelstva, přistoupili po nástupu Heydricha na podzim 1941. Nejprve byla část Židů z českých zemí odsunuta do ghatt mimo protektorát, poté v Terezíně. Terezínské ghetto se však stalo pouze přestupní stanicí na cestě do vyhlazovacích táborů na východě, zejména otesné proslulé Osvětimi–Běžeckými (Auschwitz–Birkenau) a dalších táborech, kde po hromadných transportech od ledna 1942 do října 1944 zahynula v plynových komorách drtivá většina Židů⁶⁴⁴ a také Romů z Československa.⁶⁴⁵

Také hospodářská situace v protektorátu se stále zhoršovala, stanovení kurzu říšské marky ke koruně 1 : 10 neodpovídalo realitě a vedlo k vykupování zboží říšskými Němci. To se prohloubilo po zavedení celní unie s Německem od 1. října 1940, což umožnilo i říšským Němcům nakupovat v protektorátu za říšské marky.

Zhoršující se situace vedla protektorátní vládu od 2. října 1939 k regulaci spotřeby základních potravin prostřednictvím lístkového systému. Zprvu se týkal potravin, posléze i dalších komodit. Zemědělci, pokládáni za samozásobitele, lístky na potraviny buď nedostávali, nebo se jim z nich odebraly ústřížky na ty potraviny, které sami produkovali, např. maso či sádlo. Židé byli diskriminováni celkově nižšími příděly, naproti tomu vyšší příděly dostávali příslušníci ozbrojených složek.

Není proto divu, že se po těžké zimě 1940/1941 objevily v létě 1941 případy stávek v továrnách, které byly motivovány obtížnými životními podmínkami kvůli rostoucím cenám a nízkým mzdám. Projevovala se v nich také aktivizace odboje po přepadení SSSR. Mezi dělnictvem silně

nes, and Objects Made of Such Materials – Situation in the Czech Lands in the Years 1939 to 1945, Prague: Sefer, 2011; Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ – Jiří SOUŠA, *Arisierungsgewinnler. Die Rolle der deutschen Banken bei der „Arisierung“ und Konfiskation jüdischer Vermögen im Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945*, Wiesbaden, 2011; Alice TEICHOVÁ, *The Protectorate of Bohemia and Moravia*, In: TEICH, M. (ed.), *Bohemia in History*, Cambridge: University Press, 1998, s. 289–290.

644 Miroslav KÁRNÝ, „Konečné řešení“, s. 18–120.

645 Citbor NEČAS, Bohemia and Moravia – two internment camps for the Gypsies in the Czech lands. In: D. KENRICK (ed.), *In the shadow of the swastika*, Hatfield: University of Hertfordshire Press, 1999, s. 151–170; Citbor NEČAS, *Holocaust českých Romů*, Praha: Prostor, 1999.

rezonovalo heslo „Pracuj pomalu“, odmítaly se přesčas, v několika zbrojovkách došlo k poškozování strojů. Jen mezi 10. srpnem a 10. zářím 1941 došlo k deseti stávkám a dvanácti přerušením práce.

Odborové hnutí v protektorátu reprezentovala Národní odborová ústředna zaměstnanecká (NOÚZ), ustavená 30. června 1939. Její role však byla záhy deklasována na povinnost udržovat klid na závodech. Úřad říšského protektora získal nad touto centrálou kontrolu prostřednictvím tzv. spojovací kanceláře, do jejíž jednot byli dosazeni němečtí zmocněnci a přeměnila se v centralizovanou instituci s autoritativním rozhodováním. NOÚZ pak využil po svém nástupu Heydrich k provádění své koncepce sociální politiky.

Obrat ve válce v letech 1942–43 přinesl do systému nacistické okupační politiky změny. Prvořadým zájmem Berlína se stalo udržet v českých zemích klid a zabezpečit plně využití jejich hospodářského potenciálu ve prospěch válečného hospodářství.⁶⁴⁶ Na základě Hitlerova provolání vyhlásil ministr propagandy Joseph Goebbels 30. ledna 1943 totální válku a K. H. Frank modifikoval její hlavní zásady na český prostor. Základní heslo – vše pro vítězství Říše – muselo být naplněno a současně se neměl užívat masový teror s širokou publicitou, který by vzbuzoval nezáhodnou odpor českého obyvatelstva. Elementární premisy německé okupační politiky však zůstaly zachovány; jak vyplývá z nařízení velitele policie a Sicherheitsdienstu z ledna 1943, měly být vytvořeny zvláštní seznamy osob politicky podezřelých a nespolehlivých z kruhů „jak inteligence, tak i dělnictva, jakož i rodinní příslušníci osob, jež byly v dřívějších řízeních stanných soudů odsouzeny či zastřeleny, neboť na ně je nutno se dívat už předem jako na osoby s nepřátelským postojem“. V případě stávek a sabotáží měly být osoby z řad inteligence a rodinných příslušníků popravených zajištěny a v rámci „zvláštního zacházení“ (*Sonderbehandlung*) bez soudu popraveny.

V rámci válečného úsilí Němci aktivizovali totální nasazení českého obyvatelstva v Říši, kam byly odesílány celé ročníky české mládeže (1918, 1919, 1920, 1921), aby nejen pracovaly na nucených pracích v německém válečném průmyslu, ale byly nasazovány i v rámci polovojen-

646 Detailněji srov. Patrick CROWHURST. *Hitler and Czechoslovakia in World War II: Domination and Retaliation*. London – New York: I. B. Tauris, 2013, s. 194 an.

ských pracovních a technických služeb (Luftschutz, Technische Nothilfe apod.).⁶⁴⁷ Celkem bylo na práci do Říše z českých zemí odesláno na 600 000 osob. Ještě 20. ledna 1945 tak bylo např. do podhůří Moravskoslezských Beskyd vysláno na 40 000 osob na zákopové práce.

Kolaborace a odboj

Nacisté ihned po okupaci českých zemí započali s budováním perzekutivního aparátu. Hned za vojenskými jednotkami následovaly operační skupiny nacistických bezpečnostních složek. První rozsáhlé německé „preventivní“ zatýkání dostalo název Akce Mříže (*Aktion Gitter*), která měla postihnout potenciální nepřátele Říše.⁶⁴⁸ Prohlašovala od 15. března až do května 1939 a zasáhla zhruba 5800–6400 osob, z nichž asi 1500 lidí poslali nacisté přímo do koncentračních táborů. Byla preventivním zatýkáním komunistů, sociálních demokratů, německých emigrantů a Židů, uskutečněným operačními skupinami gestapa a SD ve spolupráci s českými policejními orgány podle připravených seznamů na základě údajů českých policejních kartoték.

Nacistické bezpečnostní složky se v prvních dnech okupace zaměřily i na zabavení písemností českých centrálních orgánů a policejních ředitelství, z nichž mohly získat údaje o potenciačních protivnicích. Skutečně se jim podařilo dostat do rukou kartotéky policejních ředitelství v Praze, Brně a Moravské Ostravě a další důležité doklady z ministerstva vnitra. Tato aktivita byla ale jen jednou stránkou činnosti, protože hlavní pozornost operační oddíly věnovaly zadržení všech německých

647 Tamtéž, s. 151–174. Viz též: *Pracovní pro Třetí říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava pro válečné hospodářství Třetí říše*, eds. Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Jaroslav PAŽOUT – Monika SEDLÁKOVÁ. Praha: Scriptorium, 2011, s. 17–24; R. KÜPPER. *Karl Hermann Frank (1898–1946). politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten*, s. 367–372.

648 Radomír LUŽA. *The Czech Resistance Movement*. In: V. S. MAMATEY – R. LUŽA (eds.). *A History of the Czechoslovak Republic*. Princeton University Press, 1973, s. 150–151; Jan VANSKEBER. *První zatýkací akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava (tzv. Aktion Gitter)*. In: I. PEJČOCH – J. PLACHÝ a kol. *Okupace, kolaborace, retribuice*. Praha: MO ČR, 2010, s. 17–23.

exulantů na nově okupovaném území. Již od léta 1938 doplňovali nacisté tzv. kartotéku M na základě údajů spolupracovníků SD a gestapa, nasazených mezi německé emigranty na území ČSR. Jejich pozornost se koncentrovala především na tábory pro uprchlíky, nacházející se na více místech, např. ve Svépravicích u Prahy, Popovicích či ve Svatoborčicích na Moravě. Ti z německých uprchlíků, kterým se nepodařilo včas zmizet, byli posíláni zpět do Říše, kde zůstávali pod policejním dohledem, anebo je transportovali přímo do koncentračních táborů. Zadržení celkem zhruba tisíce německých uprchlíků uzavřelo „očisťovací akci“, zahájenou v odtržených územích již v říjnu 1938.

Dalším „preventivním“ zatýkáním byla akce Albrecht I., zahájená po vypuknutí druhé světové války počátkem září 1939, jež směřovala proti významným odpůrcům nacismu v českých zemích. Do poloviny září gestapo zadrželo v rámci této akce kolem 2000 potenciálních nepřátel Říše. Valná většina z nich byla poslána do koncentračních táborů Dachau a Buchenwald, kde mnozí našli smrt.⁶⁴⁹

Česká společnost reagovala na nacistickou okupaci různými způsoby. Část společnosti ji odmítla s tím, že je třeba proti okupantům aktivně bojovat, a zahájila tedy přípravu domácího odboje v ilegálních podmínkách. Část společnosti – zdaleka největší – vzala okupaci jako fakt, se kterým je nutno se smířit a nějak přežít. Jiná část pak příchod nacistů pochopila jako šanci pro realizaci svých politických a jiných záměrů. Toto rozdělení však není přesné: V průběhu války existoval ve společnosti vývoj, který přeskupoval jednotlivé kategorie a tvořil jejich mutace. Proto není možné chápat vztah české společnosti k německým okupantům černobíle, ale spíše jako celou řadu nejrůznějších odstínů šedi. Pro charakterizování postojů společnosti si nevystačíme s vytvořením přesně stanovených kategorií prostě proto, že byly tak mnohotvárné, jako je člověk sám. Najdeme příklady lidí, kteří vstoupili do odboje, ale později se stali těmi nejhroššími konfidenty gestapa. Najdeme příklady lidí, sloužících Němcům na nejrůznějších úrovních od vlády až po úředníky gestapa, kteří se zároveň aktivně zapojili do podpory ilegálního odboje. Najdeme však také lidi, kteří před válkou působili v českém fa-

649 O. SLÁDEK: *Zločinná role gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*, s. 88–90.

šistickém hnutí a po příchodu okupantů se buď stáhli do ústraní, nebo i odešli do exilu.⁶⁵⁰

Pro nacisty se postupem času stala klíčovou skupina kolaborantských novinářů, z nichž někteří pocházeli z předmnichovských fašizujících a fašistických směrů, především představitelé pražských listů Vladimír Krychálěk (redaktor *Venkov*), Karel Lažnovský (redaktor *Českého slova*), Emanuel Vajtauer (rovněž z *Českého slova*), Vladimír Ryba (šéfredaktor *Národní práce*), Jaroslav Křemen (*A-Zet*), Václav Čiha (*Národní politika*) a Karel Werner (z fašizujícího *Poledního listu*). Tato skupina tzv. aktivistických novinářů, která svázala svoji činnost bezvýhradnou spoluprací s nacistickým režimem, vznikla s podporou státního tajemníka u říšského protektora K. H. Franka a německé bezpečnostní policie.⁶⁵¹ Jejich úloha se zvýraznila po nástupu zastupujícího říšského protektora Heydricha. První zviditelnění skupiny způsobila tzv. chlebičková aféra, ke které došlo v souvislosti s návštěvou těchto novinářů u protektorátního premiéra Eliáše krátce před jeho zatčením 25. září 1941, kdy se premiér snažil zmírnit ostrý tón jejich psaní a obviňování českých úřadů po úspěšném bojkotu protektorátního tisku v polovině září 1941. Po této návštěvě někteří z pozvaných vážně onemocněli a Lažnovský dokonce 11. října na následky otravy zemřel.

Lažnovského pohřeb se stal příležitostí ke zveřejnění programu české kolaborace, reprezentované Emanuelem Moravcem. Tento bývalý důstojník československé armády a ostrý kritik mnichovské kapitulace změnil za okupace zcela své názory a stal se typickým představitелеm spolupráce s nacisty, kterého lze postavit naroven symbolu evropské kolaborace

650 Václav KURAL: *Kollaboration und der tschechischen Widerstand im Protektorat. In: Tschetschen, Deutsche und der Zweite Weltkrieg: von der schweren geschichtlichen Erfahrung und der Schwierigkeit ihrer Aufarbeitung*. Hannover: Hahn, 1997, s. 57–66; Stanislav KOKOŠKA: *Odboj, kolaborace, přizpůsobení. Několik poznámek k výzkumu české protektorátní společnosti. Soudobé dějiny*, 2010, 17, č. 1–2, s. 9–30.

651 Jan GEBHART – Barbara KÖPLOVÁ – Jitka KRYŠPÍNOVÁ a kol. *Řízení ilegálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Karolinum, 2010; Blažena GRACOVÁ: *Zur Rolle der Presse im Okkupationsregime des Protektorats Böhmen und Mähren. Anpassung, Aktivismus, Widerstand und das Beispiel der antipolitischen Kampagne. In: Polen und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. Politik und Gesellschaft im Vergleich*. München: Oldenbourg Verlag, 1991, s. 189–216.

– norskému Vidkunu Quislingovi.⁶⁵² Moravec byl kolaborantem nehrubšího vydání, protože nebyl zrádcem placeným, nýbrž ideovým, který považoval za svoji povinnost dovést český národ k bezvýhradné, upřímné a oddané spolupráci s Německou říší. K vyvrcholení jeho politické dráhy došlo počátkem ledna 1942, kdy byla reorganizována protektorátní vláda, která měla lépe pracovat pro zájmy Říše. Vedle Němce Waltera Bertsche v ní nově zasedl i Moravec jako ministr školství a vedoucí Úřadu lidové osvěty. Ačkoliv se proti Moravcovi postavil i protektorátní prezident Emil Hácha, Němci jeho jmenování prosadili. Ten se jim za důvěru odvděčil

*Emmanuel Moravec,
symbol pronacistické
kolaborace*

více než hojně: Heydrich jej označoval za důsledného zastánce úplného připojení protektorátu k Říši.

Moravcova aktivita se obrátila k české mládeži, kde po dohodě se zastupujícími říšským protektorem inicioval vznik Kuratoria pro výchovu mládeže, jež mělo sloužit k převýchově české mládeže v proněmeckém duchu: „Vedle českou mládež duchovně do Říše!“ hlásal Moravec.⁶⁵³ Po atentátu

652 K jeho osobě a aktivitám stov. nejpodrobněji Jiří PERNES, *Až na dno zraedy*, Emanuel Moravec. Praha: Themis, 1997.

653 Jan ŠPRINGL, *Protektorátní vzor mladého člověka*. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě 1942–1945. *Soudobé dějiny*. 2004, 11, č. 1–2, s. 154–177.

na Heydricha v květnu 1942 se Moravec stal také inspirátorem prohlášení protektorátní vlády, která vypsala odměnu 10 000 000 korun za dopadení atentátníků, a osobně připravil celou řadu akcí, které měly demonstrovat nesohlas protektorátu s útokem proti německému protektorovi. Šlo o celou sérii veřejných demonstrací, které vyvrcholily 3. července 1942 na Václavském náměstí v Praze, kde se sešlo na 200 000 lidí.

Moravcovo postavení vrchního kolaboranta neohrozily ani útoky české fašistické organizace Vlastka proti jeho osobě. Vlastkaři sice měli mimořádnou podporu u gestapa a NSDAP, ale Moravec si našel podporu u státního tajemníka Franka. Ten si pozval v dubnu 1942 představitele Vlastky Jana Rysa-Rozsévače a sdělil mu, že v důsledku neustálých štvraní proti Moravcovi a následného neklidu mezi obyvatelstvem zastavuje činnost Vlastky na dobu tří měsíců. Když útoky neustaly, byli na Frankův rozkaz hlavní vedoucí této organizace v prosinci 1942 posláni do koncentračního tábora Dachau.

Nacisté – stejně jako tomu bylo i v jiných zemích – nestrpěli rozpory ani mezi svými stoupenci a Moravcova práce byla pro ně mnohem důležitější, než tomu bylo v případě Vlastky (vzdor tomu, že někteří členové této organizace byli aktivními konfidenty gestapa a SD). Moravec se stal vlastně hlavním představitelem protektorátní vlády, revidoval i všechny projevy prezidenta Hácha, který se v důsledku rapidně se zhoršujícího zdravotního stavu dostával do úplné politické izolace. Moravcova vstřícnost vůči Němcům vyvrcholila počátkem roku 1943 nabídkou českého vládního vojska k nasazení na frontu. Němci však z více důvodů nabídku odmítli. Moravec – na rozdíl od řady ostatních kolaborantů – zůstal po boku Němců až do posledních dnů války a přímo symbolicky zakončil i svůj život: spáchal sebevraždu 5. května 1945 při vypuknutí Pražského povstání.⁶⁵⁴

Okupace českých zemí přinesla na jedné straně zklamání, beznaději a rezignaci, na druhé straně však vzrůst protiněmeckých nálad, které se staly živnou půdou pro vznik – a to je nutno zdůraznit – odbojových organizací (v počátečním období s výjimkou tříděně orientované Komunistické strany Československa).

Vedle formujícího se organizovaného odboje však existoval také odpor spontánní. Obyvatelstvo protektorátu dávalo hned od počátku najvevo svůj

654 J. PERNES, *Až na dno zraedy*, s. 205–207.

negativní postoj k okupantům. Jednou z forem byly manifestace vlasteneckví a národní hrdosti. 6. května 1939 proběhl za velké účasti veřejnosti slavnostní pohřeb ostarků K. H. Máchy na Vyšehradském hřbitově, příležitost k manifestaci skýtala také různá výročí (bitva u Zborova, upálení mistra Jana Husa). Do projevů odporu se zapojila i katolická církev, zvláště poutě představovaly příležitost ke shromáždění velkého množství obyvatel. Nejznámější se stala pout' u příležitosti svátku sv. Vavřince u Domažlic 13. srpna 1939, na níž přišlo okolo sta tisíce lidí a Misgre Bohumil Stašek na ni pronesl vlasteneckou řeč.⁶⁵⁵ Češi prezentovali svou nechuť k okupantům i jinými způsoby. Brzy začaly kolovat různé letáky vyzývající k odporu proti okupantům, v Brně většina obyvatelstva uposlechla výzvy k třídennímu bojkotu tramvají. Specifickou formou odporu byl humor, odražející se v množství vtipů, jejichž terčem se vedle okupantů ovšem stávali i někteří čeští protektorátní činitelé.⁶⁵⁶

Docházelo i k prolhání organizovaného i spontánního hnutí odporu, když např. na výzvu domácího odboje došlo u příležitosti výročí podepsání mnichovské dohody k úspěšnému bojkotu tramvají v Praze. Spontánní akce vyvrcholily v den Němci zakázaného bývalého státního svátku 28. října 1939, kdy došlo v Praze k mohutným demonstracím. Při zásahu policejních složek byl zabit dělník Václav Sedláček a několik dalších osob bylo zraněno. V jiných městech a obcích ke střetům nedošlo, přesto i zde mnohdy lidé protestovali třeba prostřednictvím nošení trikolór, poškozováním německých nápisů, slavnostním oblečením apod.

Při zásahu německých okupačních orgánů při demonstracích 28. října 1939 byl smrtelně zraněn i student medicíny Jan Opletal, jenž svému zranění podlehl. Jeho pohřeb 15. listopadu se stal velkou národní manifestací českého studentstva. Nacisté toho na přímý příkaz A. Hitlera využili jako záminky k tvrdému zásahu proti českému školství a k uzavření všech českých vysokých škol na tři roky. 17. listopadu přepadly německé policejní jednotky české vysoké školy a koleje, pro zastrášení popravili

655 K tomu podrobně *Když křičovali český národ... Projevy Bohumila Staška, státního kanovníka na Vyšehradě z doby okupace*. Praha: Atlas, 1946; k jeho osobě např. M. PEHR – J. KOTOUS. *Bohumil Stašek (1886–1948)*. Život a doba. Kosteční Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.

656 Jan GEBHART – Jan KUKLIK. *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha: Thémis, 1996, s. 15–19.

9 funkcionářů studentských spolků a den nato bylo téměř 1000 studentů odvečeno do koncentračního tábora Sachsenhausen.⁶⁵⁷ Termín tří let zá- kazu však nacisté od počátku neholdali dodržet, neboť budovy vysokých škol i kolejí zabrali pro vlastní účely. Německá Karlova univerzita (Deutsche Karls-Universität) začleněná 4. listopadu 1939 do svazku německých říšských univerzit, převzala budovy Univerzity Karlovy. Perzekuce se nevyhnula ani školství střednímu, kde bylo do konce roku 1942 zrušeno kolem 70 % českých středních škol a v letech 1939–1943 se počet studentů snížil z 95 000 na 43 000. V závěru války byla česká školní mládež stále více využívána pro válečné potřeby, jako bylo přidělování k pomocným vojenským a polovojenským složkám i k budování vojenských operovní a zákopů. Perzekuci se nevyhnul ani učitelský sbor, na 650 učitelů zabynulo v koncentračních táborech a věznicích a kolem 400 jich bylo popraveno.

Klíčovou součástí antinacistických aktivit byl *organizovaný* odboj. Byl to spontánní výraz vzdoru, který přinesl vznik izolovaných, postupně se spojujících skupin, které se soustřeďovaly do organizací na bázi politické (již zmiňované *Politické ústředí*) či profesní (Petiční výbor Věrní zůstaneme /PVVZ/ či vojenská organizace Obrana národa).⁶⁵⁸

Obrana národa (ON) začínala vznikat jako „podzemní armáda“, jejímž úkolem bylo vytvořit na území protektorátu rámcové jednotky s velením, které by bylo možno v případě povstání proti okupantům naplnit mobilizační na řádné stavby a jejich prostřednictvím uskutečnit v závěru války

657 Jozef LEIKERT. *Černý pátek sedmnáctého listopadu*. Praha: UK, 2001. Viz též *The 17th November: the Resistance of Czechoslovak Students: Almanac about the Resistance of Czechoslovak Students in the Years, 1939–1945*. Prague: Orbis – National Union of Czechoslovak Students, 1945, s. 48–52.

658 Stanislav KOKOŠKA. *Czech Home Resistance Movement and Its Concepts of Modern Welfare State*. In: Z. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ – E. VORÁČEK et al. *Theory and Practice of the Welfare State in Europe in 20th Century*. Prague: HiU AV ČR, 2014, s. 411–418. Z literatury o první garntitě domácího odboje připomeňme alespoň zásadní studii Václava KURALA. *Vlastenci proti okupaci: Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943*. Praha: Karolinum, 1997; význam si uchovává i kolekcce studií a vzpominek Oldřich JANEČEK (ed.). *Z počátků odboje 1938–1941*. Praha: Naše vojsko, 1969. Zásvěcený pohled přináší i biografie některých předních aktérů, např. Jan NĚMEČEK. *Mlášínov. Zpráva o dvou generacích*. Praha: To:st, 1998; nebo Petr KOURA. *Podplukovník Josef Balabán*. Praha: Rybka Publishers, 2003. Nejdůležitější literatura o dalších organizacích bude uvedena níže.

ozbrojený převrat a osvobodit republiku. Vycházela ze struktury a organizačních schémat typických pro armádu, což se ovšem odráželo i v nižší míře konspirace. Jejimi nejvyššími veliteli byli také často relativně známí generálové, zpočátku armádní generál Josef Bílý, po jeho zatčení na podzim 1940 (později byl v září 1941 popraven) divizní generál Bedřich Homola, zatčený v prosinci 1941 (a popravený počátkem r. 1943). Činnost ON se soustředila na výstavbu a vyzbrojení širše rozvětvené ilegální sítě a sou-

Generál Josef Bílý, jeden z velitelů první garnitury domácího vojenského odboje

časné byly dělány přípravy, aby veškerá politická a vojenská moc mohla být okamžitě převzata designovanými politickými a vojenskými orgány. Vedle toho však vojáci rozvíjeli rozsáhlou zpravodajskou, sabotážní i propagační odbojovou činnost, zajišťovali také ilegální přechody hranic.⁶⁵⁹

659 K historii této vojenské organizace viz např. Václav KURAL. Hlavní organizace nekomunistického odboje. *Odboj a revoluce: zprávy*. 1967, č. 2, s. 5–160, V. KURAL. *Vlastenci proti okupaci*, zvl. s. 29 an., 55 an. Důležité údaje o fungování organizace poskytují i biografe o jejích předních aktérech uvedené v předchá-

Další ilegální odbojová organizace, *Petiční výbor Věrní zůstaneme*, navazovala na demokratické tradice první republiky. Zahrmovala řadu různých odbojových složek z řad železničářů, poštovních zaměstnanců, pracovníků YMCA, Dělnické akademie, svobodných zednářů, Ženské národní rady a dalších. K předním aktérům tohoto seskupení patřili socialisticky orientovaní intelektuálové prof. Josef Fischer (zatčený v říjnu 1941 a popravený počátkem r. 1945) a Volfgang Jankovec (zatčený v prosinci 1941 a popravený koncem r. 1944), aktivisté křesťanské YMCA v čele s redaktorem Jaroslavem Šimsem (zatčen počátkem r. 1940, později zahynul v koncentračním táboře), na vypracování jeho programu se ale podílely i některé ženy z řad sociální demokracie či národních socialistů, mezi nimi i Milada Horáková, později popravená komunisty. Síť PVVVZ se rozprostíraly po celém protektorátu a získávaly množství zpravodajských informací, zasílaných jak prostřednictvím kurýrů, tak vysílacěk do zahraničí. PVVVZ věnoval velkou pozornost programu obnovy poválečného Československa a vytvořil patrně nejkomplexnější program pod názvem „Za svobodu, do nového Československa“, který předznamenával posun doleva ve společnosti a předpokládal značně poválečné ekonomické reformy, obnovu Československa v předmnichovských hranicích i reformu ústavy a parlamentarismu.⁶⁶⁰

Výrazně politický charakter měla odbojová organizace *Politické ústředí* s úzkou personální základnou, založenou na politické garnituře předmnichovské koalice politických stran a rozvíjející zpravodajskou činnost ve spolupráci se zahraničním vedením. K jeho zakladatelům patřili někteří blízcí spolupracovníci z okruhu prezidenta Beneše, např. Prokop Drtina (jemuž se podařilo odejít do exilu) či diplomat Jan Jína a významný redaktor Antonín Pešl (zatčený v září 1940 a popravený koncem r. 1942). V jeho pozdější, rozvinutější struktuře zastupovali Jaromír Nečas sociální demokratci, Ferdinand Richter (zatčený už v prosinci 1939) národní socialisty, Ladislav Feierabend agrárníky, Ladislav Rašín národní demokraty (i on byl zatčen již koncem r. 1939 a později zahynul v koncentračním táboře)

zející poznámce. Viz též Zlatica ZUDOVÁ. Obrana národa na Slovensku (Češi v čs. demokratickém odboji na Slovensku v letech 1939–1941). *Historie a vojenská*, 1993, č. 6, s. 77–131.

660 Jan KUKLIK. *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji*. Vývoj odbojové organizace PVVVZ na území Čech v letech 1939–1941. Praha: Univerzita Karlova, 1976.

a František Hála lidovce, vlastní zastoupení v čele s generálem Bedřichem Neumannem měli i vojáci. Těžký úder gestapa rozblil organizaci již v roce 1939 a jen částí jejích představitelů, mj. jejímu tajemníku doc. Vladimíru Krajinovi, se podařilo zapojit se v ilegálně do dalších odbojových struktur, či – jako např. J. Nečasovi nebo L. Feierabendovi – včas „zmizet“ do exilu.⁶⁶¹

Soustředování demokratických odbojových sil vyvrcholilo počátkem

Antonín Hampl,
dlouholetý líder
sociální
demokracie,
unučeny,
německými
okupanty

roku 1940 vytvořením vrcholného odbojového orgánu – Ústředního vedení odboje domácího (ÚVOD), ovšem bez komunistů, kteří se museli v první fázi druhé světové války (do roku 1941) podřídit stanovisku Komunistické internacionály, resp. moskevskému vedení Komunistické strany Československa, které válku prohlásily za oboustranně imperalistickou.⁶⁶² ÚVOD, jenž převzal jako programové východisko program PVVZ, však

661 K historii Politického ústředí vedle literatury uvedené v předcházejících poznámkách např. reflexe Vlastimila KLÍMY: *Druhý odboj (1939–1945)*. *Svědectví a úvahy*. Praha: MÚ a Archiv AV ČR – NLN, 2017, zvl. s. 200 an.

662 Radomír LUŽA: *The Communist Party of Czechoslovakia and the Czech Resistance, 1939–1945*. *Slavic Review*, 1969, 28, No. 4, s. 568–570.

přestal de facto existovat, když gestapo v průběhu října 1941 – ledna 1942 rozsáhlou vlnou zatýkání cíleně zasáhlo Petiční výbor Věrní zůstaneme. Na konci roku 1941 pak Němci po předchozích úderech zlikvidovali i tiskovou složku Politického ústředí, která vydávala ilegální časopis *Český kurýr*. Svěmu osudu nešla ani Obrana národa, oslabená zatýkáním v roce 1940. Neustávající zatýkání v průběhu roku 1941 rozdrobovalo postupně její strukturu⁶⁶³, i když některým místním buňkám se podařilo přežít (a pod vedením generála Zdeňka Nováka se později napojily na další odbojové organizace). Menší část se jich v hluboké ilegálně dočkala i závěru

Vladimír Krajina,
jeden z vůdců českého
občanského odboje
v l. 1940–1943

války, kdy se jejich přeživší aktéři, např. skupina generála Františka Slunečka, ještě zapojili do českého povstání. Německá perzekuce vyvrcholila příchodem zastupujícího říšského protektora SS-Obergruppenführera a generála policie Reinharda Heydricha v září 1941 a prvním stanným právem. Padl mu za oběť čelní představitel domácího odboje, včetně předsedy protektorátní vlády armádního generála Aloise Eliáše, odsouzeného stanným soudem k trestu smrti a popraveného 19. června 1942.

Z akcí československého odbojového hnutí největší ohlas ve světě vzbou-

663 Václav KURAL: *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943*. Praha: Karolinum, 1997.

díl atentát na zastupujícího říšského protektora a generála SS Reinharda Heydricha, provedený členy paravýsadku Anthropoid Josefem Gabčíkem a Janem Kubíšem.⁶⁶⁴ Ti za spolupráce dalších výsadků z Anglie a domácího odboje (zejména Obce sokolské v odboji) celou akci připravili a 27. května 1942 zaútočili na Heydrichův vůz v Praze-Libni. Střepiny bomby, hozené Kubíšem, Heydricha vážně zranily a o několik dnů později, 4. června, na následky zranění a pooperačních komplikací zemřel. Atentát se stal pro okupační aparát novou příležitostí ke krvavému útoku proti českému obyvatelstvu. Nacisté znovu uplatnili tezi likvidace nepohodlných „vzpuraných“ vrstev českého obyvatelstva, k níž jim opět posloužily stanné soudy. Ty jen na podkladě seznamů osob, předložených gestapem, vynášely rozsudky smrti. Gestapo za spolupráce německé tajné služby (Sicherheitsdienst) také znovu zasáhlo proti domácímu odboji i proti české inteligenci vůbec. Mementem se stalo vyhlazení českých obcí Lidice a Ležáky a vyvraždění jejich obyvatel, které mělo posloužit k zastrášení českého národa. Atentát i nacistické odvetné akce měly však mimořádný ohlas. Heydrich, jehož aktuálním úkolem byla také pacifikace okupovaných evropských zemí, byl současně architektem likvidace židovského obyvatelstva v Evropě. Šal se nejvyšším představitelům nacistického okupačního režimu, který zahynul za 2. světové války v důsledku atentátu připraveného odbojem.

Teror po Heydrichově smrti sice vedl k destrukci většiny složek dosavadních struktur domácího odboje⁶⁶⁵, již na přelomu let 1942/43 však začaly vznikat větší organizace další. V Čechách to byl především *Přípravný revoluční národní výbor*, který vznikl okolo některých předních politič-

664 Srov. např. Zdeněk JELÍNEK: *Operace Silver A*. Praha: Naše vojsko, 1992; Michal BURIAN – Aleš KNÍŽEK – Jiří RAILICH – Eduard STEHLÍK: *Atentát. Operace ANTHROPOID 1941–1942*. Praha: Vojenský historický ústav, Minitesterstvo obrany ČR – AVIS, 2007; Jaroslav ČVANČÁRA: *Anthropoid. Příběh československých vlastenců*. Praha: Centrum české historie, 2016. V angličtině viz Michal BURIAN: *Assassination: Operation Anthropoid 1941–1942*. Prague: Ministry of Defence of the Czech Republic, 2011; též MCCALLUM: *The Assassination of Reinhard Heydrich: The True Story Behind Operation Anthropoid*.

665 Poslední vrcholný představitel ÚVODU (a někdejší tajemník PÚ), doc. Vladimír Krajina, byl zatčen gestapem v lednu 1943. Viz Jiří SOLC: *Smrt přídla státním. Osudy docenta V. Krajiny a jeho spolupracovníků v českém domácím odboji za druhé světové války*. Praha: Vysěhrad, 1995.

kých a kulturních činitelů předmnichovského Československa (dramatik Jaroslav Krapil, exministr Kamil Krofta) a jenž dokázal navázat kontakty s odbojově naladěnými činiteli protektorátního aparátu v četnictvu, ba i vládním vojsku.⁶⁶⁶ Politicky stál plně za programem „Benešova“ exilu s akcentem na poválečný odsun všech Němců, jeho vojenské složky v čele s generálem Zdeňkem Novákem se pak – v návaznosti na Obranu národa – připravovaly na vystoupení koncem války. Z tohoto aspektu však organizaci eliminovalo jednak zmiňované přeložení většiny praporů vládního vo-

Generál Vojtěch Lužán,
jeden z vedoucích
představitelů odbojové
Rady tří

jska do Itálie, jednak pozatýkáni většiny jeho klíčových představitelů v létě 1944.

Výraznější úlohu sehrála organizace *Rada tří* (R-3), která rovněž částečně navazovala na předcházející odbojové struktury, v tomto případě především PVVZ, jehož poslední funkcionáři, prof. Josef Grňa a důstojník Karel Veselý-Štainer, stáli také u jejího zrodu.⁶⁶⁷ R-3, k jejímž významným orga-

666 Srov. přehledně *Přípravný revoluční národní výbor a jeho činnost za okupace*. Praha: soukromý tisk, 1946.

667 Shodou okolností oba jmenovaní, kteří přežili válku, napsali obsáhlé vzpomínky – Josef GRŇA: *Sedm let na domácí frontě*. Brno: Blok, 1968; Karel VESELÝ-ŠTAINER: *Cestou národního odboje*. Praha: Sfnx, 1947. Viz též Vladimír

nizátorům náležel až do své smrti v říjnu 1944 armádní generál Vojtěch Luža, dokázala podchytit část zbývajících místních organizací Obrany národa a podpořit i rozvoj menších partyzánských oddílů, především na Českomoravské vysočině a v Beskydách. Díky vysláckám několika desantů z Británie měla také spojení s Londýnem, politicky byla ale radikálnější (její program *Co chceme* navazoval na východiska PVVZ⁶⁶⁸) a spolupracovala také výrazněji s rezistencí komunistickou. Její zástupci v čele s Grňou se pak podíleli i na založení posledního vrcholného orgánu domácí rezistence, České národní rady (ČNR), jež postupně vznikala od přelomu let 1944/45 a definitivně se konstituovala v dubnu roku 1945.

Hegemonem rady byli jednoznačně představitelé levice, sociální demokraté, komunisté a odboráři, jejichž zástupci – Josef Smrkovský (KSČ), Josef Kubát (odbor) a Josef Kotrlý (soc. demokracie) – také patřili k jejímu vedení, třebaže v něm zasedali i delegáti národních socialistů a lidovců a za předsedu rady byl zvolen vynikající literární historik Albert Pražák.⁶⁶⁹ Rada měla i svou vojenskou složku v čele s štábním kpt. Jaromírem Nechanským, jejímž prostřednictvím udržovala spojení s Londýnem a zprostředkované pak i s čs. vládou v Kosičcích; její přípravu na závěrečné vystoupení, jež komplikoval mj. nedostatek zbraní, ale nakonec předstihl spád událostí od počátku května 1945. Politicky se plně hlásila k programu košické vlády a postavila se také do čela Pražského povstání. Roli, jakou např. na Slovensku sehrála po osvobození obnovená národní rada slovenská, avšak i vzhledem k odporu zástupců sovětské armády sehrát nemohla (a také osudy jejích představitelů pak byly velmi různorodé).⁶⁷⁰

ČERNÝ – Petr KOPEČNÝ – František VAŠEK. *Legenda bez legend. Životní osudy armádního generála Vojtěcha Borise Luži (1891–1944)*. Brno: Brněnský legionář, 2004.

668 K programu R-3 viz např. J. GRŇA. *Šedni roků na domácí frontě*, s. 187 an.

669 K tomu např. Otakar MACHOTKA. *Vznik České národní rady a její předrevoluční činnost*. In: *Pražské povstání 1945*. Praha: Klub Mladý Horákové, 1995 (1. vyd. 1965), s. 11 an.; též Albert PRAŽÁK. *Politika a revoluce*. Praha: Academia, 2005.

670 Např. Josef Kubát, odpůrce těsné spolupráce socialistů s komunisty, byl počtem padělých let vězněn, Josef Kotrlý skončil (jako generální konzul v Montréalu) v exilu, št. kpt. Jaromír Nechanský byl dokonce komunisty popraven. Naproti tomu Josef Smrkovský se (přes dočasný politický pád) stal

Další klíčovou složkou organizovaného odboje bylo partyzánské hnutí, rozvíjející se v protektorátu zejména na konci druhé světové války. Partyzánský způsob boje byl aktivován jak perzekucí ze strany okupační správy, tak také aktivním podněcováním odbojové činnosti ze stran zahraničního odboje v Londýně a v Moskvě.⁶⁷¹

První výsadky československých vojáků zvláštní skupiny D při II. odboru československého ministerstva národní obrany v Londýně,⁶⁷² hlavní správy rozvědky Rudé armády a československé vojenské mise v SSSR na území protektorátu ještě gestapo dokázalo paralyzovat. Postupem času však výsadky získávaly významnou aktivní podporu od místních civilistů či od uprchlých válečných zajatců. Koncem srpna 1944 byly partyzánské jednotky prohlášeny za součást československé branné moci s úkolem vyvíjet bojovou činnost v týlu nepřítelů ze zálohy za plného respektování obecných pravidel vedení války.

Po stránce vojenské partyzáni přijímali rozkazy ukrajinského štábu partyzánského hnutí, československého ministerstva národní obrany v Londýně a od velitelů jednotek osvobozujících frontů. Po stránce politické představovaly partyzánské jednotky konglomerát, ve kterém převažovala levicová orientace, ovlivněná hrůzami války i ideologickým přesvědčováním komunistů, že svoboda se dostaví z Východu. V době Slovenského národního povstání na podzim 1944 docházelo přes nacistickou uzávěru hranic k přechodům partyzánských svazků na území protektorátu.⁶⁷³ Protiakce okupačního aparátu proti partyzánům neměly valný účinek. Ani velká operace „Tetřev“ (Auerhahn), při níž bylo v Beskydách mezi 16.–21. listopadem 1944 proti partyzánům probíjejícím se na Moravu nasazeno

jednou z ikon pražského jara 1968, jeho kolega v Radě Václav David působil 15 roku jako komunistický ministr zahraničí atd.

671 Václav KURAL – Antonín BENČÍK. *Mouvement des partisans en Tchécoslovaquie au temps de la deuxième guerre mondiale. Historica*. 1963, 5, s. 189–237; Jan GEBHART – Jan ŠIMOVČEK. *Partyzáni v Československu*. Praha: Naše vojsko, 1984.

672 Jiří ŠOLC. *Přijíždíme za svítání. Diverze v neregulární válce československého odboje v letech 1939–1945*. Praha: Naše vojsko, 2005.

673 Martin ZÜCKER – Jürgen ZARUSKY – Volker ZIMMERMANN (hrsg.). *Partisanen im Zweiten Weltkrieg. Der Slowakische Nationalaufstand im Kontext der europäischen Widerstandsbewegungen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.

na 12 000 příslušníků SS a wehrmachtu včetně trestních oddílů, utlumění partyzánského hnutí nepřinesla. Partyzáni dál aktivně narušovali sabotážemi zázemí německých vojsk a přimášeli Spojencům zpravodajské informace. Nacistům nepomohly ani zastrážovací trestné výpravy, přičiněním vraždili domněle či skutečně spolupracovníky partyzánů z řad civilního obyvatelstva. Za nacistickými komandy zůstávaly vypálené osady (Ploština, Prlov, Javoříčko a další) a jejich zavraždění obyvatelé. Naopak: blížící se konec války přinesl další rozvoj hnutí, jenž přerostl do účasti partyzánů v Květnovém povstání českého lidu.⁶⁷⁴

Vyrcholením odporu na konci války se stalo Pražské povstání, které vypuklo 5. května 1945 pod politickým vedením České národní rady. Nedokonale vyzbrojení povstalci čelili s podporou 1600 barikád náporu dobře vyzbrojených německých jednotek, které útočily na hlavní město z východu i jihu. Kritickou situací zprvu pomohly zvládnout nacisty vyzbrojené jednotky Ruské osvobozené armády, které hledaly východisko z obtížné situace blížící se německé porážky. Poté, co však nedošlo k dohodě jejich velení s Českou národní radou, ustoupily na západ. Praha se znovu dostala do kritické situace, jejímž východiskem byla dohoda České národní rady s velitelem jednotek wehrmachtu v Praze 8. května, po které německé jednotky složily těžké zbraně a uvolněnými cestami ustoupily na západ, do amerického zajetí. Praha se tak dočkala 9. května příjezdu jednotek Rudé armády, které po sovětsko-americké dohodě osvobodily hlavní město Československa.⁶⁷⁵

674 Václav KURAL – Zdeněk ŠTĚPÁNEK. *České národní povstání v květnu 1945*. Praha: Karolinum, 2008.

675 Stanislav KOKOŠKA. *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*. Praha: NLN, 2005 (též německý překlad *Prag im Mai 1945. Die Geschichte eines Aufstandes*. Göttingen: V&R Unipress, 2009).

4.3 Československé prozatímní státní zřízení v exilu a jeho politické a diplomatické aktivity

Zkušenosti z let první světové války významným způsobem ovlivnily vznikající domácí odboj. Ještě výrazněji se ale promítly do vzniku politického a vojenského exilu a emigrace (zahrnovala exulanty, ale i všechny ostatní, kteří odcházeli do zahraničí z obavy před okupačním terorem či hrozbou rasové perzekuce) a do formování druhého zahraničního odboje v letech 1939–1940.

První vlna odchodů do emigrace a exilu proběhla již v období druhé republiky. Zemi tehdy opustili někteří významní představitelé demokratického politického života v čele s Edvardem Benešem. Z obavy před rasovou perzekucí houfně prchali příslušníci majetných vrstev židovského obyvatelstva. Postupně se vytvářel základ poměrně početné československé emigrace, do níž ovšem patřili i exulanti z řad demokratických studentských Němců. Do Moskvy se postupně v listopadu a v prosinci 1938 vydala i část vedoucích činitelů KSČ, ale tvořili jen elitní skupinku. Většina exulantů z komunistických řad totiž dostala pokyn, aby směřovali na Západ.

Po okupaci českých zemí v březnu 1939 zesílila vlna útěků rasové ohrožených a s ní přišla další vlna exulantů. Tentokrát ji tvořili jak politici, tak vojáci. Ti odcházeli s představou, že vytvoří zahraniční vojsko, které naváže na legionářskou tradici a stane se páteří nové československé zahraniční akce.⁶⁷⁶ Činnost československého exilu se tak od počátku vyvíjela po dvou liniích – vojenské a politické, v základním cíli – obnově Československa – však mezi nimi nebylo rozdílu. Českoslovenští zahraniční vojáci, ať již později bojovali kdekoliv – v Polsku, na Západě, na Východě, na Středním východě či v severní Africe – výrazně přispěli k porážce společného nepřítel a zasloužili se tím o osvobození Československé republiky. Politická reprezentace zase plnila a splnila úkol zastupovat Československo na mezinárodním poli. Vedla politická a diplomatická jednání, uzavírala dohody

676 K počátkům vojenského odboje viz např. Eduard ČEJKA. *Československý odboj na Západě*. Praha: Mladá fronta, 1997, s. 76 an.